

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Приказ

Етномузиколошки допринос идентификацији и промоцији музичког наслеђа

Сања Ранковић и Мирјана Закић, *Српско певачко наслеђе централног дела Косова и Метохије*. Нови Сад: Матица српска, 2019, 312 стр.

Књига *Српско певачко наслеђе централног дела Косова и Метохије* др Сање Ранковић и др Мирјане Закић представља промишљено, утемељено и дуго очекивано научно етномузиколошко шtivo, које је базирано на интензивним и обухватним теренским истраживањима одабране географске области у трајању од три године (2015–2017). Подручје централног дела Косова и Метохије, које обухвата простор од Вучитрна до Урошевца, до сада није посебно етномузиколошки обрађивано, што је усмерило теренска истраживања и истраживачки фокус ауторки. У постојећим условима изолације и

небезбедности, посвећена трогодишња теренска истраживања сеоске музичке традиције одабране територије представљају прави подвиг, а тиме сакупљена грађа добија посебан значај, не само као изванредан етномузиколошки материјал, већ и као несумњиво сведочанство о самосвојности културалног наслеђа Срба на овом простору.

Упркос снажном националном конотирању ове књиге, иницијална намера ауторки је била целовито истраживање певачких и обичајних пракси свих етничких и верских заједница централног дела Косова и Метохије. Политички неповољне околности које више од стотину година континуирано генеришу етнички супротстављене идеологије и друштвене позиције становника 'Старе Србије', како је ова територија називана у 19. веку, условиле су немогућност реализације ове намере. Недостатност мултикултуралног сагледавања тотуса етнички диферентних певачких наслеђа овог подручја компензовано је, стога, обухватним и дубинским научним фокусирањем на вокалну праксу Срба у детаљним синхронијским и дијахронијским перспективама, те њеним позиционирањем у односу на српске певачке

традиције из других области. Боравак на терену и рад са казивачима у аутентичним контекстима њихових породичних домова увелико је олакшала помоћ запослених у Ансамблу народних игара и песама „Венац“ из Грачанице, на челу с директорком Снежаном Јовановић.

Не само због тога што је базирана на теренском раду и живој и емотивној размени са казивачима од којих је забележена јединствена етнографска и музичка грађа, већ и због одабране методологије тумачења свих сакупљених података кроз њихову реинтерпретацију у пољима анализе транскрибованих музичко-поетских текстова и вербализованих описа контекста њиховог извођења, ова књига представља „класичну“ етномузиколошку монографију. Будући да је финансирана на вишедеценијском посвећеном бављењу научним радом њених ауторки и њиховом великом знању о српској традиционалној музици уопште, она представља врхунско научно штиво, чији је основни циљ идентификација, дескрипција и реинтерпретација забележеног музичког материјала. У том смислу, садржај следи уобичајену форму етномузиколошких монографија.

Након увода, у којем се читалац детаљно упознаје са околностима настанка књиге, друго поглавље је посвећено геополитичким одликама централног дела Косова и Метохије. У њему се у јасном, дијахронијски трасираном обухватном наративу, разматра уобличавање ове територије као конститутивног простора српске средњовековне државе од 12. до средине 15. века, а потом се излажу историјски услови постепене деклинације српског становништва од краја 17. века, када су започета прва исељавања, до данас. Након образлагања методологије научно-истраживачког рада, реферирајући на одговарајућа теоретска тумачења спроведених поступака (треће поглавље), средишњи део књиге је посвећен етномузиколошком разматрању стилско-интерпретативних обележја забележених вокалних жанрова (четврто поглавље). Кроз пажљиву, разрађену и изузетним етномузиколошким наративом надахнуто написану аналитичку разраду контекстуалних и музичко-поетских специфичности забележених вокалних форми, дискутоване су: божићне песме, песме уз обредно љуљање, песме за ројење пчела (које су актуелне и данас), додолске, крстоношке и песме за престанак кише, те свадбене, славске и љубавне песме које су и данас актуелне у живој пракси. Синтагматско, семантичко и прагматичко тумачење транскрипција музичко-поетских текстова предочено је кроз компарацију са истраживањима музичке традиције овог простора почев од друге половине 19. века (међу онима који су забележили песме с Косова и Метохије су Стеван Мокрањац, Владимир Ђорђевић, Милоје Милојевић и Миодраг Васиљевић) и најновијим аналитичким

запажањима ауторки. Завршна разматрања (пето поглавље) концизно доносе синтезу примењених поступака и резултата аналитичког наратива.

Упркос снажним патријархалним односима на којима до данас почива микрокосмос породичних домаћинстава Срба на Косову и Метохији, глобалне промене животног стила у правцу модернизације свих аспеката традиционалне пољопривредне економије и њој својствене културне матрице, утицале су на нестанак многих ритуалних вокалних форми из живе праксе. Будући да је овај процес, захваљујући снази традиционалног друштвеног поретка, одржан све до 60-их и 70-их година 20. века на простору Косова и Метохије, многи казивачи старије животне доби могли су да своја знања о празновању породичних ритуала и извођењу ритуалних песама пренесу ауторкама у форми сећања. Обухватна етнографска реинтерпретација ових наратива је, као што је већ напоменуто, надопуњена детаљном етномузиколошком компаративном анализом свих забележених песама везаних за поједине ритуале од друге половине 19. века. У дијахронијској перспективи сагледавања њихове трансформације или нестајања из активне праксе, у етномузиколошком смислу генерално су констатовани: редукација извођења божићног ритуала и доминација декламативне песме „Божић, Божић бата“; жанровска препознатљивост некадашњег ритуалног чина љуљања кроз извођење варијантних форми песме „Чија мома на нишальку“; постојаност песама за ројење пчела (упркос њиховом импровизационом карактеру); стереотипност и међужанровска уједначеност ритуално-семантичке и музичко-поетске основе додолских напева и јединог забележеног поетског текста крстоношких песама (који је записао Бранислав Нушић крајем 19. века), као и декламативних форми песама за престанак кише у односу на шири простор Србије; деклинација комплекса свадбених песама и њихово свођење на песму „Ој, убава девојко“ која представља музичку парадигму савременог свадбеног ритуала на овом простору; деклинација варијантних форми славских песама од којих је забележено свега два примера; универзалност музичко-поетских форми опевања умрлих.

Као и песме из годишњег ритмичког циклуса, једнако минуциозно разматране су и љубавне песме. Не само као преовлађујући део некадашњег репертоара, већ и као жива вокална форма, љубавне песме у савременим политичким околностима, а кроз неотрадиционалне интерпретације, добијају посебну улогу активног креатора регионално и етнички специфичног косовскометохијског музичког идиома. Упркос хетерогености, његове опште одлике представљају модални мелодијски односи, све присутније дактилоидне форме

аксак ритма и „оријентална“ звучност коришћених инструмената. Преобличавању звучне матрице овог простора и великој популарности косовскометохијских песама на ширем простору Србије деценијама, а посебно након 2000. године, активно доприноси утицај Радио Београда, на шта је у студији посебно указано.

Поред неспорног научног доприноса српској етномузикологији, књига *Српско певачко наслеђе централног дела Косова и Метохије* др Сање Ранковић и др Мирјане Закић има потенцијал широке примене и у сфери других хуманистичких дисциплина, етнологије, антропологије, историје, теорије књижевности, фолклористике. Истовремено, сакупљени музичко-поетски материјал, као што је напоменуто, представља изванредну грађу за могућа неотрадиционална реинтерпретирања, те даље преношење забележених песама (укупно 47 транскрипција) као нематеријалног културног блага Срба из овог дела Косова и Метохије.

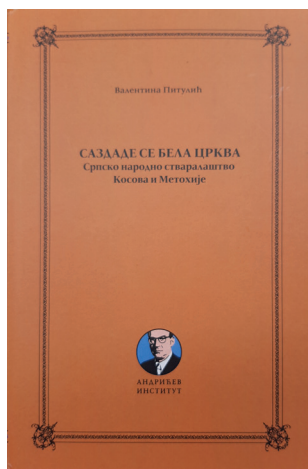
проф. др Селена Ракочевић
Факултет музичке уметности, Београд
Катедра за етномузикологију
Е-пошта: selena@rakosevic.rs

Примљено: 20. 7. 2020.
Прихваћено: 31. 7. 2020.

Приказ

Чувари идентитета

Валентина Питулић, *Саздаде се бела црква. Српско народно стваралаштво Косова и Метохије*. Андрићград: Андрићев институт, 2018, 308 стр.

Књига *Саздаде се бела црква* Валентине Питулић у фокус истраживања поставља богато усмено наслеђе Срба са Косова и Метохије чија слојевитост указује на древност једне културе, али и на очување идентитета једног малог народа какав је српски живаљ на овом подручју. Доводећи у везу вишевековно ропство и време глобалне културе која „прети да уруши идентитет малих народа“ (11), ауторка сматра да је управо у богатом духовном наслеђу предака српски народ тражио ослонац. И данас, одржавањем остатака древне културе (највише негујући обредно-обичајну праксу), народ чува свој идентитет и предачко наслеђе. У слављењу

крсног имена (славе), Божића, Васкрса и Ђурђевдана, проналази „психолошко уточиште“ (13), а управо тај излазак из свакодневице представља враћање на исконске вредности, изузетно битне за очување духа. У уводу своје књиге, Валентина Питулић примећује велику разлику у односу према богатој усменој књижевности српског народа у европским научним круговима у 19. веку и данас, када учена Европа занемарује затирање његовог духовног и материјалног наслеђа. Сматрајући да су у народним умотворинама са Косова и Метохије, недовољно неистраженим, „инкорпорирани најдубљи слојеви колективног памћења“ (10), у књизи се указује на једно другачије тумачење културе једнога народа, помоћу којег се, трагом архетипова, долази до суштинских закључака о њему. Откривање скривених слојева у богатом усменом наслеђу Срба са Косова и Метохије, те срж конкретног националног бића, постављено је као главни циљ ове књиге.

Књига се састоји из осам поглавља (*Увод, Идентитет, Девојка и сунце, Символи, Еписко певање, Светитељи и немари, Последњи записи,*

Јастребов). Посебно место у књизи заузимају и најновији записи студената на Катедри за српску књижевност и језик Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици који, у оквиру семинарског рада из предмета Народна књижевност, сакупљају грађу на терену. Последње странице књиге обавештајног су карактера и резервисане су за изворе и литературу, регистар имена, ауторкине речи о књизи, публикације у којима су текстови први пут објављени и, на самом крају, дата је биографија ауторке.

Садржај књиге посвећен је усменом наслеђу Срба са Косова и Метохије и његовој етнопсихолошкој функцији у очувању идентитета. Прво поглавље (*Идентитет*) састоји се из два потпоглавља. У првом од њих ауторка полази од чињенице да народна књижевност представља једну од почетних тачака у трагању за духовном културом једног народа. Потребу да са становишта етнопсихологије осветли националну матрицу, ауторка види у чињеници да народне умотворине овога краја обилују митским наслагама те да су се ранија научна истраживања сводила на историјске, географске и антрополошке особине једног народа. Подробном анализом песама ауторка уочава одређене симболе по којима је народ остао препознатљив и након примања хришћанства (у паганству је то веровање у божанство светлости, на пример, које је у хришћанству хипостазирано у лику Исуса Христа). Издавајући поједине симболе (симбол народног веза, крста, стајаћег броја три, соларни симболи...), у овом потпоглављу указује се и на контаминацију паганских и хришћанских мотива, првенствено у лирским песмама, и њихову функцију у очувању националне матрице. Други део поглавља представља ауторкин приказ *Цариградског гласника*, јединог часописа на српском језику у време под Турцима, у којем је, због веома строге цензуре, објављивана (само/једино) етнографска грађа.¹ Истиче се да су у часопису заступљене готово све врсте лирских народних песама, али да их је највише из Сирињичке жупе, Пећи, Призрена, околине Приштине и моравског краја. Ауторка је издвојила једну коледарску песму, констатујући њихову нетипичност на овом подручју. На основу анализа једне водичарске и ранилачке песме указује се на донекле очекивану християнизацију обредно-обичајне праксе будући да је поднебље богато великим бројем црквених храмова и јаком хришћанском вером. Значајан део у овом потпоглављу припада подробној анализи

¹ Строга турска цензура није дозвољавала да се у *Цариградском гласнику* објављују било какви политички текстови. Значај овог часописа, и поред те забране, посматрано са временске дистанце у распону од скоро века и по, немерљив је јер управо етнографска грађа, која је њему поверена на чување, значајна је јер представља етнопсихолошки профил косовско-метохијског народа тог периода.

лазаричких, велигданских/ускршњих, ђурђевских и спасовских песама, те проналажењу симбола који указују на њихову древност и христијанизацију. Нарочито се истичу примери две спасовске песме у којима су остаци древних слојева, како и ауторка каже, „у рестлови-ма“, те би се без старијих варијаната ових песама тешко утврдило да је песма спасовска. Закључује се да је грађа објављивана у *Цариградском гласнику* веома важна за очување препознатљивости једног етноса, али се указује и на потребу да се овом нематеријалном богатству Срба приступи и интердисциплинарно.

У поглављу *Девојка и сунце* пажња је усмерена на девојку и младића и Месец и Сунце. На корпусу лирских народних песама дати су описи (првенствено) девојачке и момачке лепоте. Занимљиво је и значајно ауторкино скретање пажње на девојку и њено понашање у појединим ситуацијама. Патријархална, смерна девојка, заправо, у појединим песмама искаче из уобичајених оквира и постаје „активни принцип“. Позивајући се на Јована Цвијића, и узимајући у обзир особине људи с подручја Косова и Метохије, В. Питулић наводи да „архетипска представа жене заводнице није тако честа, али, ако је има, она је у служби рађања и слављења љубави“ (48). Сlike девојачке ношње и накита, којима ауторка такође придаје пажњу, изузетно су битне за проучавање етнологије једног народа јер се на основу одеће закључивало о статусу неке особе. С друге стране, лирске песме Косова и Метохије сиромашне су описима мушке лепоте, али описи мушке одеће у њима су врло чести. Однос мушкарца и девојке, рекли бисмо, приказан је реално. Навикнутост на прикривање осећања и изузетна осетљивост на категорију стида довели су до тога да се у песмама пронађе „прикривени ерос“ (56) између момка и девојке у вези с чим је природа „однела победу“ над друштвено-историјским приликама тога времена. У народним умотворинама Косова и Метохије, ауторка примећује однос народа према небеским телима (првенствено Сунцу и Месецу), односно њихов утицај на свакодневни човеков живот. Указује се на присуство ових симбола у митолошким песмама које садрже и хришћанске елементе. Посебна пажња у овом одељку посвећена је поређењу девојчине лепоте с лепотом Сунца. Помињу се и примери песама у којима се истичу девојчина гордост и пркос Сунцу, те очекиване последице за покушај рушења хармоније и реда. Као необичност, ауторка истиче однос девојке према Месецу (и обрнуто). Заправо, Месец је асоцијација на ноћ, а ноћ је време које не припада патријархалној девојци, те се наводе стихови у којима се потенцира стид као њена основна особина. Функције Сунца и Месеца у лирским песмама многобројне су: они су мера заједнички проведеног времена момка и девојке, љубав између двоје мери се сунчевим сјајем,

удаљеност од свог вољеног девојка мери према Месецу, а није реткост ни да се младићева лепота пореди с лепотом Месеца. Такође се и лепота новорођенчета доводи у везу са Сунцем, при чему се истиче необичност детета; њиховим јављањем у пророчким сновима предсказује се трагичан догађај. Пажњу привлачи и део књиге у којем је приказана улога Сунца у обредима прелаза, нарочито у свадби и сахрани. Истакнуто је да је полазак сватова одређен изласком Сунца. У одељку је, пажљивом и подробном анализом песама, указано на (оправдано/ разумљиво) одступање од овог обичаја јер невеста, због страха и опасности од Турака, излази тек по заласку Сунца. Приликом смрти Сунце се појављује као последња светлост. У сватовским песмама девојка у недрима доноси сунце у кућу; она доноси берићет, рађање и, самим тим, продужење лозе. Ауторка у овоме добро примећује имитативну магију јер женска недра јесу асоцијација на мајку, на храну. У народним загонеткама Сунце се пореди са воском и маслом, а Месец са брашном, хлебом или погачом. У благословима ова небеска тела представљена су као „највише категорије“ (87), а тамо где га нема, бајањима се тера зла сила. Ауторка указује на људска обележја ових небеских тела и њихових анимистичких, митолошких, хришћанских, аграрних и других значења, чиме скреће пажњу на архаичност колективне свести српског народа на Косову и Метохији.

Наредни одељак (*Симболи*) почиње разматрањем митолошке песме о космичкој свадби (*Женидба сјајнога мјесеца*), преко које се посматра симбиоза старе и нове религије. Поредиће варијанту песме *Вила зида град* из збирке Вука Караџића с песмама са истим мотивом забележеним на Косову и Метохији, ауторка нуди могуће решење енигме ове песме. Заправо, Вукова варијанта садржи архаични, митолошки слој, док песме с Косова и Метохије имају дуалистички карактер, на шта указује стих: „На сред града бела црква“, или: „Саздаде се бела црква“. На овај начин, ауторка указује на могуће праћење генезе „једне умотворине, од њеног најдревнијег облика до најмлађе форме“ (96). Од хришћанских симбола, В. Питулић издваја присуство стајаћег броја три (Свето Тројство), присуство светитеља, сакралних места (Света Гора и Света Софија), симбола у евхаристији (вино, пшеница и хлеб). Управо тим симболима, које је српски народ укодирао у језичку матрицу народних умотворина, Срби су трансформисали своју стару веру примајући хришћанство. У одељку посвећеном семантици биља истиче се његова значајна улога у сва три облика обреда прелаза, али и у аграрном календару овог народа, а потребу за овом темом ауторка проналази у чињеници да је ботаника постала важна тема у кодovima словенске културе. Тако се у овом одељку места нашло за дрвеће (бор и јелу), али и за биљке (љубичицу, невен, јабуку, смиље,

ружу, босиљак и божур), које је имало посебан семантички значај у српској народној традицији. Утврђено је да дрвеће може бити добро и зло, односно срећно и несрећно, а у песмама с Косова и Метохије доминирају златно и окићено дрво, чија је улога призивање берићета. Дрво је и оса света, насупротив којем стоји зимзелено сеновито дрво, а оно је у функцији медијатора између света живих и света мртвих. На семантички значај биљака ауторка указује констатацијом Веселина Чајкановића да се претхришћански народ причешћивао управо биљкама; на Косову и Метохији ту улогу имао је дрен, а забележено је да се у те сврхе користио и шипак. У народној традицији љубичица је први знак љубави, док се невен користио за љубавну магију. Ауторка се у овом поглављу задржава на симболичком значењу јабуке и њеним функцијама у сватовској иницијацији (њој се овде придружује и смиље), у изражавању љубави, у даривању. Велики простор у овој књизи дат је и ружи и босиљку. Истакнута је, поред осталог, и веома важна функција руже у погребној иницијацији, те њена симболика границе између овог и оног света. Од апотропајонског биља, ауторка је издвојила босиљак и здравац. Босиљак иначе заузима важно место у љубавном врачању, али га проналазимо и у посленичким песмама као цвет љубави, а здравац има велику улогу у имитативној магији. На посебан начин истакнуто је архаично значење божура, по којем је територија Косова и Метохије позната. Озбиљном анализом народних умотворина Косоваца уочена је изузетно широка семантика флоре те је показано њено исцелитељско, митолошко, магијско, обредно и друга значења. У усменом наслеђу Срба пева се и о градовима, а ауторки се учинило занимљивим да прати само оне градове који су просторно смештени источно од Призрена. Уочено је да се појављују и у „женским“ и у „јуначким“ песмама. У њима је град представљен као место поласка односно доласка, без описа самога града (што је заједничко приказивању градова у свим жанровима), мада се као фреквентна појава истиче и поређење лепоте девојке с неким градом. Тако се девојка пореди са Солуном у једној велигданској песми која прелази најпре у љубавну, а потом и у сватовску песму. Овај град носи и обележје хтонског, будући да се у њему налази и Арапин против ког се бори Болани Дојчин. Ауторка истиче занимљивост да овај град указује на „мушки принцип“ (122) – у њему су младићи за којима девојке тугују. На значења Солуна надовезују се и функције Софије, која се нарочито помиње у лирици. Овај град приказан је и као град занатлија/мајстора. Вредно је запажање ауторке о реткој појави да је у једној митолошкој песми, коју је записао Дена Дебељковић, садржана историјска категорија (у граду Софији догађа се космичка свадба). О Цариграду В. Питулић пише као о граду који је у традицији Срба

вреднован највише од свих градова. Он је центар битних догађаја у којима учествују Срби. У народној епици Цариград се назива Стамболом и симболички предсказује српску царску пропаст. Он је и место насилног турчења и погубљења, због чега му се придаје и значење хтонског места, али је такође и место у којем има и хришћанског (то је показано анализом песме са мотивом делије девојке која се управо у Стамболу преобласти у *руо калуђерско* и спасава господара). У лирици, Стамбол је узрок растанка двоје заљубљених, то је неки далеки град у којем се дешавају свакакве невоље. О Јерусалиму нема много стихова у песмама с овог подручја. Ауторка је издвојила оне који певају о њему као о месту упокојења патријарха Саве Јерусалимског, као и о томе како Богородица шета с малим Исусом. Такође је констатовано да се о Багдаду пева углавном у епским песмама, при чему се издваја његова атрибуција (камени и бели град). Мало је стихова у којима се помиње и Измир, односно Смирна, како се називао приликом оснивања у 11. веку. О Једрену народни певач пева као о седишту јаничара, а о Дамаску нам оставља сиромашне податке преко *сабље димискије* и епског јунака који у тај град одлази ради служења цару. Изостанак детаљнијих описа издвојених градова ауторка објашњава претпоставком да је народна песма била обележје сеоске средине, те да јој је градска култура била далеко од могућности и виђења и непосредног упознавања.

О епском певању на Косову и Метохији (*Епско певање*), као о „генетском коду“ (137) писано је у одељку „Откуд ли си, незнана делија“. У уводу одељка пружени су подаци о првим записивачима песама с Косова и Метохије, уз констатацију да је почетком 19. века на овом подручју народна епика била веома жива. Нарочито детаљно приказан је непроцењив рад Ивана Степановича Јастребова, Дене Дебелковића и Матије Мурка. Истакнуте су околности неспоразума кад је Матија Мурко замолио Петра Костића да му доведе гусларе. Разлог је очигледан: страх од Турака, страх од оних који ће их проказати Турцима. Током теренског рада, Матија Мурко проналази/сусреће људе који знају да певају и сазнаје да се највише певало на свадбама и славама, али и зими, када су седељке биле једина забава ових људи. Интересантан је и његов податак да на целој овој територији није пронашао певача слепца, али и податак који сведочи о аутентичности ових песама. Забележено је, још тада, да су епске песме нестајале јер „није било четничког живота“, није било догађаја који су, у ствари, главни услов рађања једне епске народне творевине. На основу тога, ауторка закључује да епска песма, због својих законитости, није могла да преживи промене које, само по себи, дарује време. Преживеле примере записао је Владимир Бован и објавио их у едицији „Народна књижевност Срба на Косо-

ву“, а оне су показатељ да је епска песма бележила и чувала „догађаје и јунаке важне за опстанак колектива“ (149).

Предмет интересовања Валентине Питулић била је и приповедна проза Срба са Косова и Метохије, посебно легенда као жанр који чува сећања на историјске догађаје и личности, те њена два значења: архаично и хришћанско. Потребу за бављењем овим питањем ауторка види у недовољној истражености овог жанра. У *легендама о светитељима* и *легендама о личностима* ауторка проналази два архетипа: архетип светитеља и архетип јунака. Износи се запажање да се и у овом жанру догађала непотпуна христјанизација (светитељи имају хришћанска имена, али често и особине претхришћанских/паганских божанстава). У колективној свести српског народа укоренено је и присуство византијских и општехришћанских светитеља (Јован Златоусти, Свети Лука, Свети Илија), којима је чињење чуда заједничка особина, а њихов живот приближен је реалном животу. Предања у којима се говори о домаћим светитељима углавном се везују за Светог Саву и Јоаникија Девичког. Закључак је да се предања са овог подручја о Светом Сави „слажу“ са предањима о овом свецу из других средина, али је веома значајно ауторкино запажање у вези с предањем о Јоаникију Девичком. Једино у предањима са Косова и Метохије народни приповедач је изједначио јуначку и светитељску иницијацију. Учествовањем у Косовском боју, јунак/светитељ постају део колектива који се бори за опстанак. Та јуначка иницијација у којој је светитељ ратник, у овом случају, морала је да се деси као услов за добијање светитељског ореола. Тиме се, како се истиче, показује утицај средине на коначно обликовање жанра. И у предању о краљу Милутину народни стваралац спаја два култа (јунак и светитељ). У легендама о личностима, које су иначе бројније од легенди о светитељима, народни стваралац је истицао поштовање моралних норми и давао своје виђење историјских догађаја. Ту су место нашли јунаци попут Марка Краљевића, Милоша Обилића, цара Уроша, краља Милутина и других који су живели на овој територији.

Посебно значајан одељак у овом поглављу посвећен је градитељима и светитељима („Светитељи и неимари“), при чему се о градитељству говори као о начину „одржања светости живота“ (167). У градитељству, односно народним умотворинама у којима градитељство фигурира, ауторка уочава старији и новији слој, што доказује детаљном анализом примера народног стваралаштва. Компарацијом песме с мотивом изградње града на облаку из Вукове збирке *Српских народних пјесама* и њених варијаната у записима Дене Дебељковића и из *Цариградског гласника*, показује се процес христјанизације. У једној варијанти град се замењује црквом, у

другој је изостао тзв. нејасан простор („ни на небу ни на земљи“), у трећој, пак, изостаје вила и црква се гради „сама од себе“. Управо је то главна дистинкција између песама с овим мотивом (на подручју Косова и Метохије) и песама из осталих српских крајева. Новији слој присутан је и у лирским песмама у којима се пева о Грачаници (јела је замењена црквом Грачаницом, лишће – црквеним књигама, а цвеће – светим причешћем). Идеју градитељства проналазимо и у кругу песама о зидању манастира. Тако, Стефан Дечански има улогу градитеља и ореол светитеља, а краљ Милутин, борећи се против Латина и Арапа, пролази јуначку иницијацију и „преузима функцију древног божанства које је стварало свет“ (172). Мотив о подизању манастира Бањска није уврштен међу многобројне мотиве о задужбинарству, а ауторка констатује и једну необичност – мали број песама о ктиторству краља Милутина, будући да је он највећи задужбинар. Ипак, ауторка се задржава на легенди о зидању Грачанице у којој је приметна конкретна историјска чињеница (Краљ Милутин као историјска личност и стварни ктитор тог манастира), и закључује да су владар, јунак и светитељ „свети градитељи“ на којима се заснива идеја градитељства присутна у српском усменом наслеђу Косова и Метохије.

У шестом одељку књиге (*Последњи записи*), у делу о преживелим облицима предања и њиховој функцији у новонасталој животној стварности, указује се на важност народне традиције и њене улоге у очувању самог живота. Незаобилазно је предање о божуру, у вези с чим је аутор са читаоцима поделио сазнање с терена о постојању две врсте божура: српског и турског. У овом одељку уочавају се и разлике међу предањима условљене етнопсихологијом заједнице у којој су она стварана (у предању о крађи Сунца, на пример, арханђел Михајло замењен је Козмом и Дамњаном). У предањима о светитељима управо они учествују у важним историјским догађајима, што аутор истиче као специфичност условљену средином/подручјем. Издвајају се предања о посвећењу Светог Илије, о зидању Новог Брда, о виноградама цара Душана (изузетно живо предање), о Југ Богдану и његовим синовима (сачувано до данас), о погибији Милоша Обилића (јунак жртва). Њиховом детаљном анализом ауторка закључује да је народ на Косову и Метохији сачувао усмено наслеђе као стуб који му је био ослонац у тешким ропским временима. На крају одељка дати су транскрипти разговора с мештанима северног дела Косова и Метохије о нечастивом и чуми, уз ауторкино објашњење да су се поједина предања конзервисала, а поједина (разумљиво) с временом трансформисала.

У проучавањима говорних народних творевина са Косова и Метохије, ауторка примећује њихову значајну функцију у очувању идентитета косовско-метохијског српског народа. Оне пружају широ-

ка сазнања о животу и схватањима српске заједнице у време робовања под Турцима. Из питалица упознајемо карактер Срба; брзалицама успостављамо језичку игру, значајну за очување менталног здравља (увек су у служби смеха), али и за правилан изговор појединих гласова; здравицама се, између осталог, указује на сакралност дома; дати су и примери благослова, заклетви и клетви. Ауторка наводи и велики број записаних басми и задржава се на њиховој семантици, учивши процес њихове лагане християнизације (у басми против урока, на пример), а један део посвећен је језичкој организацији текста у овом жанру. Ауторка указује на могућност отварања питања „утицаја народних умотворина на очување колективног бића угроженог српског народа“ (206).

Посебно и, истакли бисмо, веома значајно поглавље у овој књизи односи се на рад руског конзула Ивана Степановича Јастребова (*Јастребов*), чија је улога у сакупљању народног блага у Старој Србији, али и проучавању историје Српске цркве, немерљива. Читалац се у овом одељку упознаје с Јастребовљевим значајним записима сватовских обичаја и песама, објављеним у делу *Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ* (С.-Петербург, 1886). Њихов значај је, како Валентина Питулић сматра, у томе што су записиване „у најпотпунијем облику“ (214) и што нема записа који им претходе. Ауторка у анализи указује на индоевропско порекло песама, с обзиром на то да садрже велики број интернационалних мотива. Она прати сегменте сватовског обреда (*Сватовство, Свадба, Првиче*), указујући на то да је сам Јастребов велику пажњу поклањао опису девојака пре свадбе. Јастребов се чудило ондашњим обичајима да девојке и младићи не учествују у одабиру свог супружника. У *Сватовству* ауторка добро примећује устаљене радње: ангажовање мисиције тј. наводације, проводације, стројника, мали и велики белег, размену дарова, присуство кума и (посебно) свештеника, у чему се, такође, огледа християнизација древног обичаја. У склопу обичаја прстеновања, ауторка примећује одступање: свештеник пита девојку да ли жели да се уда за човека ког су јој родитељи одредили, што одскаче од обичајног правила да се девојка уопште и не пита о својој удаји, будући да о томе брину родитељи и ближа родбина. Као могући разлог томе наводи се утицај који је црква имала на становнике, посебно у градској средини, где је Јастребов бележио песме.

Драгоцени редови књиге посвећени су обичају даривања и табуима везаним за прелазни период од веридбе до свадбе. У појединим песмама ауторка примећује архаични мотив: девојку која бежи од момка најпре зауставља купина, а потом је девојка куне. На основу анализе предсвадебних радњи, ауторка истиче богатство овог обреда прелаза, како у песмама које су се певале, тако и у обичајима. Сама свадба

и недеља пре свадбе заузимају важно место у Јастребовљевим записима. Подела послова, односно улога и задужења на свадби, значајна је „да би невесту неометано довели у дом младића“ (226). Међу свадбеним обичајима примећује се да се куму указује велико поштовање, а позивање на свадбу описано је као свечани чин. Понашање невесте Јастребов је детаљно забележио, наводећи да је девојка још од најранијих дана учена пожељном понашању. У Јастребовљевим записима сватовских песама приметан је и мотив делије девојке (доминација женског начела), као и дијалог девојке и мајке (девојка се на тај начин полако усмерава према младожењи). Учесници обреда и њихова улога у изазивању берићета посебно су приказани. Приметно је богатство обичаја, посебно оних везаних за невесту и свођење младенаца, што је веома битан део иницијације. Ауторка се задржава на детаљу када младенци једно другом свлаче одећу (чему прва приступа девојка), а табу ћутања невесте је у функцији „светости спајања младенаца“ (236). На подручју Косова и Метохије познато је да се сватовски обичаји не завршавају свођењем младенаца. Велику улогу у тој иницијацији имају и послесвадебни дани и две радње у њима: једна се односи на улогу момковице, а друга на улогу девера који шиша невести косу. Након свега тога одлази се у првиче, када невеста први пут дочекује своје родитеље и ближе рођаке.

У веродостојност Јастребовљевих записа не треба сумњати, а и сам Јастребов нагласио да је песме записивао у њиховом аутентичном облику. Међу тим записима има песама у којима Валентина Питулић примећује хришћанске симболе који доминирају у лирским песмама, а њихов значај види у могућности компаративног проучавања. Коментаришући Јастребовљев опис славских обичаја, ауторка примећује да су стари симболи замењени новим што је, поред осталог, показатељ христијанизације. Стихови забележених песама откривају колико је „заправо дом био црква у малом“ (241), а утицај цркве приметан је и у томе што се на слави изговарао богослужбени текст. Као значајну обичајну радњу приликом прославе крсног имена ауторка наводи подизање здравице, што је древни облик изражавања лепих жеља онеме коме се наздравља. Као типична црта песама са Косова и Метохије издваја се доминантност хришћанских симбола у односу на песме из других крајева. Бадње вече и Божић, Васкрс (Велигдан), песме које се певају за време Великог поста посебно су погодне за сагледавање процеса христијанизације. У тим записима уочава се дубока укорененост хришћанства у колективној свести Срба.

На крају овог одељка, компаративно се сагледавају одабрани записи Вука Караџића и Ивана Јастребова. На основу детаљног сагледавања њиховог етнографског рада, Валентина Питулић примећује обичаје

које су обојица затекли приликом теренског истраживања, али истиче и да су се поједини обичаји дуже задржали на Косову и Метохији. Упоредивањем записа о слави, ауторка говори о драгоценом податку који оставља Јастребов, а то је да славу, због њене дубоке укоренености у свести Косоваца нису могле да искорене ни грчке владике. Етнопсихолошку разлику између људи са Косова и Метохије и Срба динарског варијетета најбоље показује запис једне молитве (у Јастребовом запису помињу се светитељи, у Вуковом – чланови породице), на основу којег се види да је славски обичај на овом подручју остао у сфери сакралности. Битна је и ауторкина констатација да су и Вук и Јастребов описали обичаје везане за коледа, Божић, Богојављење и додоле, уз допуну да је Јастребовљев опис коледа подробнији. На крају, указује се на велики значај рада и Вука Караџића и Ивана Јастребова јер се пажљивијим увидом у грађу коју су нам они оставили открива етнопсихолошки профил српског живља.

Последње странице књиге посвећене су најновијим записима. Они сведоче да је део становништва, који је успео да се одупре протеривању са огњишта, успео је и да сачува колективно наслеђе својих предака. То је, како ауторка сматра, нада у опстанак српског живља на Косову и Метохији. Издвојени су записи о обичајима везаним за Бадњи дан, Марковдан, Беле покладе, Велигдан, Ђурђевдан.

Континуирано радећи на проучавању усменог наслеђа на Косову и Метохији, Валентина Питулић својом књигом *Саздаде се бела црква* даје један другачији поглед на специфичну етнопсихолошку заједницу Косова и Метохије, истовремено указујући на архаичност једне културе и на прожимање старијег и новијег слоја у готово свим жанровима народних умотворина. Чувајући обредно-обичајну праксу, народне песме и веровања, Срби са Косова и Метохије чувају свој идентитет. Отуд књига Валентине Питулић представља значајан допринос проучавању усменог наслеђа Срба са Косова и Метохије.

МА Марија Миљковић

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици
Е-пошта: miljkovicmarija@ymail.com

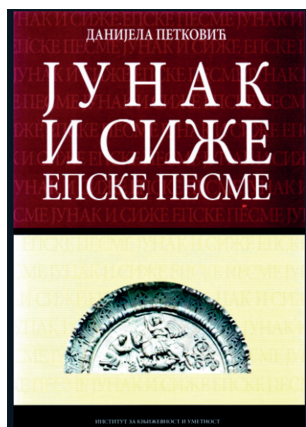
Примљено: 12. 5. 2020.
Прихваћено: 1. 6. 2020.

Приказ

Структура епске песме

Данијела Петковић, *Јунак и сиже епске песме*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019, 581 стр.

Типолошка и структурална проучавања епике добила су изузетно вредан допринос у књизи *Јунак и сиже* Данијеле Петковић. Настала као резултат ауторкиних дугогодишњих истраживања епске сижетике, мотивике, промишљања о могућностима њихове класификације, монографија на синтетичан начин разматра питања типологије сижеа и епских јунака, њихових релација и интеракција. Истраживачко поље је дво-струко сужено, одабиром корпуса (старији записи, Милутиновићева *Пјеванија* и Вукове збирке) и усмерењем само на сижее у којима се јавља појединачни јунак. Методолошко

полазиште је примарно структуралистичко, типолошко, ослоњено на проучавање епских биографија, при чему се не запоставља ни тематско начело. У разматрању принципа на којима почива изградња сижеа, однос сижеа са јунаком, у истраживању модификација условљених додиривањем јунака и сижеа, у анализи компримовања сижеа, контаминација идеалних типова јунака и/или сижеа, ауторка истраживачку парадигму шири и на (нео)митолошке, компаративне, а у нешто мањој мери и на семиотичке и историјско-филолошке приступе епици, чиме избегава поједностављене закључке и методолошки сингуларизам. Монографија је писана јасно и прегледно, без затамњених места, теоријска промишљања и њихови резултати јасно су утемељени и показани на самој грађи. Истраживање је у првом делу књиге усмерено на сиже (типологија, структура, начини изградње), да би се у другом делу са више пажње осветлио јунак епске песме. Завршно поглавље доноси синтезу и посвећено је разноврсним прожимањима и сагледањима односа између јунака и сижеа.

Типологију сижеа, засновану на структурним и тематским одликама, Данијела Петковић уклапа у шири контекст типолошких анализа српске епике, указујући и на основна методолошка питања

класификације епике. Она истиче да јој циљ није био да изнесе свеобухватан каталог сижејних модела српске епике, већ да понуди једно од могућих решења. У истраживачком корпусу, према структурно-тематској сличности, издвојено је седам основних типова сижеа: заштита слабих и борба за правду, ослобађање, јуначка такмичења, женидба, породични односи, социјални статус и смрт јунака. Дакле, позиција јунакова, циљ његовог подвига и релације које успоставља с другим ликовима чинећи те подвиге, у основи су именована типова сижеа. При издвајању ових типова водило се рачуна о њиховој компатибилности с одговарајућим сижејним моделима. Сваки од типова вертикално се раслојава на неколико подтипова, група, подгрупа, скупина на чијем крају се налазе појединачни сижеи, при чему дужина овако раслојеног низа варира. За класификацију није битан квантитативни моменат, па тако један модел може бити представљени и само једном песмом.

Класификација типова сижеа пропраћена је њиховим аналитичким описом. Основне структурне и мотивске одлике издвојених (под)типова описују се и испитују посредством анализе варијаната и варијантних кругова песама разврстаних по предложеној класификацији. Апстраховани типови сижеа и њима сродни модели посматрају се као идеални типови, а самеравањем варијаната са њима указује се на деформације образаца, истиче се (не)хомогеност одређеног (под)типа, његова (не)самосталност. Ауторка указује на фреквентност појединих типова и модела, њихову дистрибуцију према различитим параметрима (тематско-мотивски кругови, одређени јунаци, ареална распрострањеност и сл.). Истиче се да свака појединачна песма може истовремено припадати различитим типовима, па се указује на случајеве преклапања модела, њиховог компримовања, жанровске контаминације. Пажња се скреће и на постојање симетричних модела који имају аналогну структуру, али су издвојени у посебне (под)типове, првенствено на основу позиције коју јунак у њима има (на пример, подтип „издаја неког из младожењине пратње“ симетричан је подтипу „сватовски званичник као отмицар“). Овако аналитички описана типологија сижејних модела допуњена је прегледом одговарајућих сижејних схема и пописом одговарајућих варијаната, који су дати у прилозима на крају књиге.

Пошто је приказала типологију сижеа, ауторка се бави питањима структуре сижеа, њихове изградње, додиривања и контаминација. Овако постављено истраживачко поље отвара се краћим књижевнотеоријским освртом у коме се успостављају дистинкције између термина сиже, сижејни модел, сижејна и композициона схема. Разматрају се односи између сижеа и сижејног модела и питања нивоа типологизације, затим сложеност сижеа, њихови међуодноси, те њихова структура.

У зависности од тога да ли песми одговара један или више сужејних модела, ауторка издваја једноставне, преплетене и сложене сужее. Ове три групе разликују се првенствено према структури (посматрају се структурна удвајања и преклапања), јер више-епизодичност и проширење мотива не искључују једноставне сужее. Будући да сложени сужеи подразумевају комбиновање више једноставних и преплетених сужеа, а да начело логичког следа и епске целовитости радње остаје доминантно при овом комбиновању, ауторка испитује начине изградње сложених сужеа. Она издваја поступке надовезивања, уметања, размицања сужеа и комбиновања ових поступака као видове композиционе формулативности на којој почивају сложени сужеи. Надовезивање се открива као доминантан поступак изградње сложених сужеа. Указује се на доминантне структуре раније класификованих типова сужеа, уз ограду да „потпуне закономерности нема“. Предмет истраживачке пажње су и промене које „идеални“ суже доживљава у процесима срастања. Модификације и контаминације сужеа настале у процесима изградње сложених сужеа, те компримовање сужеа на ниво епизоде или мотива у једноставним и преплетеним сужеима разматрају се приликом испитивања парадигматске и синтагматске инерције сужеа.

Структура сужеа испитује се и на плану варијантности. Наиме, поређењем варијаната истог сужејног модела, Данијела Петковић издваја стабилне и флексибилне елементе структуре које назива сужејним матрицама и варијаблама. Реч је о јединицама исте природе: то су уланчани низови мотива или епизоде, чак и сужеи (зависно од нивоа уопштавања са којег се посматрају), али имају различиту структурну улогу. Матрице су, за разлику од варијабли, системски елементи. Поред интрасужејних, ауторка издваја и интерсужејне матрице и варијабле које лутају, прелазе из једног модела у други. У зависности од структурно-композиционе улоге интерсужејне матрице подељене су на разводне, сабирне и комбиноване.

Слично анализи сижетике и у вези с њом, ослањајући се на установљену сужејну класификацију, Данијела Петковић приступа анализи другог поља свог истраживања – јунаку епске песме. Ауторка и овде полази од прегледа доминантних теоријских поступака (руских, англосаксонских и домаћих фолклориста) у изучавању и класификацији епских ликова. Своју типологију ликова темељи првенствено на трагу Пропових морфолошких анализа и на њих наслоњених проучавања Новикове. Отуда се сужејна функција лика и семантичке сфере у којој се он испољава (индивидуална, породична и социјална) узимају као полазишта за класификацију. Разматрајући индивидуалне ознаке лика (име, узраст, пол, јуначки атрибути, снага и сл.), Данијела

Петковић издваја оне које су типолошки релевантне, а то су оне које одступају од норме. Такође, истиче бинарну или тројну, градативну устројеност ових ознака. Понуђена типологија ликова врстан је допринос изучавању структуре епских биографија јунака српске епике. У раду се нотирају доминантни сижејни модели, делокрузи и мотиви који се везују за одређене типове јунака. Нарочита пажња поклоњена је сижејној функцији заточника, под којим се подразумева „заменик у било каквом подвигу“. Лик заточника посматра се у вези с њему комплементарним налогодавцем, а типологија заточника успоставља се према начинима његовог ангажовања, броју и начинима његовог деловања, те према врсти задатка који треба да испуни.

Релације међу јунацима, правила њиховог комбиновања, удео у изградњи структуре песме анализирају се кроз испитивање синтагматских и парадигматских веза јунака. Будући да је истраживање усмерено на сижее у којима је јунак појединац, и овде се испитују само једнолинијски односи. Синтагматским повезивањем настају парови, тријаде и каталози јунака. У систематизацији синтагматских парова Данијела Петковић примењује два мерила. Један се односи на тип релација који се међу ликовима успоставља (антагонистички или комплементарни), а други на везе које јунак успоставља у породичној и социјалној сфери. Ова мерила се прожимају, па се код најзаступљенијих породичних (отац – син, ујак – сестрић, браћа) и социјално маркираних парова (владар – јунак, харамбаша – члан чете) испитује и њихова позиција на скали комплементарност – антагонизам. Као најзаступљенији и кључни антагонистички пар издваја се пар јунак – противник. При анализи овог пара ауторка даје каталог јунака и њихових противника, ређа јунаке по броју противника који се за њих везују, испитује стабилност везе одређеног јунака и противника, њену (не)условљеност сижејним моделом, и открива формулативне антагонистичке парове. На истим истраживачким полазиштима почива и анализа најзаступљенијег комплементарног пара: јунак – побратим, при чему се открива да су комплементарни парови мање зависни од сижејног модела. Комплементарни однос је у основи тријаде, које су у овој књизи подељене на јуначке и рођачке. Стабилност тријаде (заменљивост једног њеног члана), њена сижејна (не) маркираност и начела изградње (проширење пара) основни су правци испитивања овог облика синтагматског повезивања.

Поред хоризонталног повезивања јунака постоји и вертикално, парадигматско. Да би показала основе оваквог повезивања, ауторка полази од схватања о парадигматској оси и испитује механизме на којима почива заменљивост јунака на истој сижејној позицији. Показује да је избор лика двоструко условљен – сижејним моделом и самом но-

менклатуром која за собом повлачи синтагматски успостављене везе. Као посебни типови парадигматског повезивања издвајају се они који почивају на реактуализацији сижеа и на колективном сећању носилаца епске традиције које асоцира на неприсутног јунака. Ауторка истиче истовремено деловање синтагматских и парадигматских тенденција повезивања у конкретној песми, то јест при сваком извођењу.

Ауторкин приступ класификацији и структури сижеа у аналитичко поље уводи и јунака епске песме, а изучавања типологије јунака, начина њиховог повезивања и међусобне интеракције повезују се с резултатима истраживања сижетике. Дакле, једно поље истраживања није искључивало оно друго. Односи сижеа и јунака и њихова прожимања разматрају се у последњем поглављу монографије, које се открива као специфична синтеза претходних аналитичко-синтетичких одељака. У њему се сиже сагледава посредством јунака и обрнуто.

Приступајући сижејном моделу као заједничкој скици међуодноса ликова и графичким представљањем тих односа, Данијела Петковић открива геометрију сижеа, указује на један вид структурне формулативности. Наиме, она уочава да се релације ликова који творе сиже формирају на основу неколико доминантних образаца, а сложенији обрасци настају правилним уланчавањем једноставнијих. Као најједноставнији облик ових образаца издваја се дуж (она илуструје основну епску релацију јунак – противник). Повећањем броја носилаца радње остварују се сложенији преплети, па релације ликова у једноставним сижеима варирају, што се графички представља различитим геометријским фигурама (од дужи до шестоугла с пет дијагонала). Ауторка композицију појединачне епске песме сагледава и из позиције узајамног деловања ликова. На трагу технике драме (актанцијални модел) и у вези с дијалошким принципом епске песме, она открива три типа синтагматског уланчавања парова актера у субјекатско-објекатском спрегу. Схематичност се открива и у просторном померању ликова. Полазећи од тога да је у епици простор зависан од јунака, тј. од његовог кретања, ауторка испитује овај однос и исцртава мапу премештања епских јунака. Динамичне јунаке представља као векторе, а статичне као тачке и апстрахује три основне схеме јунакових путања у епској песми.

Испитивање интеракције, узајамног обликовања јунака и сижеа, прилагођавање сижеа јунаку (и обрнуто), степен насталих измена, као и мерила на основу којих се измене остварују, сагледавају се са аспекта (не)стабилности сижеа односно (не)флексибилности јуначке биографије. Према мерилима пропустљивости сижеа, тј. уклопљивости јунака у различите сижејне моделе, ауторка издваја флуидне и кристализоване сижее и јунаке. Флуидност сижеа под-

разумева отвореност за различите типове јунака (чак и за различите конкретне јунаке), док се кристализованост односи на непروطљивије сижејне моделе који захтевају тачно одређен тип јунака (или чак тачно одређеног јунака). Аналогно, флуидни јунаци су они који су заступљени у великом броју сижеа, док су кристализовани закључани у одређеним сижејним моделима. Теоријска промишљања потврђују се навођењем примера и дистрибуцијом одређених типова сижеа и јунака по параметрима флуидности и кристализованости. Такође, разматрају се поступци којима сиже моделује јунака, као и они бројнији у којима јунак моделује сиже.

Ауторкина изузетна способност апстраховања, учовања тенденција у обликовању и животу сижеа и јунака, испољила се и у бројним графичким приказима уочених принципа, те у схемама и каталозима којима је књига опремљена. Типологија сижејних модела је употпуњена прегледом одговарајућих сижејних схема и пописом варијаната корпуса које припадају одређеним типовима. У дистрибуцији варијаната истакнута је и сложеност њиховог сижеа. Најзначајнији синтагматски односи ликова и варијанте у којима се они јављају такође су пописани, а указано је и на променљиве односе. Флуидност најзначајнијих епских јунака приказана је каталожним набрајањем сижејних модела у којима се они јављају. Наведени регистри функционишу као доказ и провера изложених класификација и типологија, а представљају и битан корак у класификацији и типолошким анализама српске епике.

Монографија *Јунак и сиже епске песме* Данијеле Петковић изузетан је допринос српској фолклористици и структурним проучавањима епике. Писана проницљиво, теоријски и методолошки добро утемељена, настала на трагу првенствено руске структуралистичке школе и домаћих типолошких изучавања фолклора, ова монографија представља велику научну синтезу о српској епизи. Понуђена решења представљају корисно аналитичко оруђе и за друге истраживачке приступе. Проучавање савремене епске праксе, утврђивање (дис)континуитета у епском певању, испитивање односа текст – контекст у животу фолклорног дела, само су нека од поља истраживања у којима ће резултати монографије Данијеле Петковић бити од великог значаја за даља разматрања. Сагледавајући сиже и јунака, једног поред другог и у процесима узајамних дотицаја, ауторка је дала драгоцен допринос проучавању начела епске логике, обликовања и живота епске песме.

МА Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

Е-пошта: dejan.ikum@gmail.com

Примљено: 16. 5. 2020.

Прихваћено: 1. 6. 2020.

Приказ

Слојевитост симболике јелена у српској обредној лирици

Ђорђина Трубарац Матић, *У јеленовом колу: мотив јелена у српској обредној лирици*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања 92, 2019, 254 стр.

Књига *У јеленовом колу: мотив јелена у српској обредној лирици* Ђорђине Трубарац Матић већ својим насловом осветљава водећи циљ: указати на позицију коју јелен заузима у српској обредној лирици. Познајући претходне радове др Трубарац Матић, очекује се да је у раду обухваћен шири контекст, односно да се укрштају увиди о симболици јелена из различитих области: етнологије, антропологије, археологије, историје језика и фолклористике, па већ у уводним поглављима бива јасно да очекивања неће бити изневерена. Резултати археолошких истраживања која говоре о старини митско-

религијских представа у вези с јеленом упућују на то да њихови корени потичу из прајезичке, магијско-ритуалне комуникације. Ауторка проницљиво закључује да је у случају симболике јелена „примарно кодирање“ настало још у праисторији и да одатле долазе слике лова на јелене, маскираног човека, идеје сахрањивања с плећком или роговима јелена. Разматрајући различита истраживања, ауторка долази до потврде да је јелен био семиотички кодификован део вансемиотичке стварности, односно део стварности који је још у старини био препознат као значењски изузетно важан.

Разнородним и вишезначним представама о јелену Ђорђина Трубарац Матић приступа систематично. Након осврта на доприносе претходних изучавалаца, ауторка представља тему („О теми“, 19–34) и излаже теоријска полазишта студије („Теоријско-методолошки оквир“, 35–60). Надахнуће налази у Лотмановом учењу о семиосфери, које јој омогућава да обухвати врло сложену грађу на целовит начин. Студија се не бави универзалном симболиком јелена већ се концен-

трише на српску грађу. Читањем се уочава тежња ауторке да своја запажања ипак прикаже и у ширем балканском и словенском контексту. Ауторка темељно разграничава употребу термина као што су мотив, представа и симбол. Наиме, термин 'мотив' у студији користи у уобичајеном књижевнотеоријском значењу, а са њим алтернира и термин 'представа', који функционише као хипероним. Термин представа постаје тако семиотичка структура која при анализи песама истовремено функционише као вид вербализације одређеног поетског мотива, али која уједно може да се конкретизује преко кодова других обредних језика (нпр. маска) или веровања, предања и материјалних феномена. Термин 'симбол' користи се као појам универзалног значења, који се тиче семиотичког простора човечанства, у чијем је средишту јелен. Пратећи Лотманове теоријске поставке, ауторка налази да симбол јелена ступа у активне везе с културним контекстом и да се под његовим утицајем трансформише.

Посебно поглавље је посвећено годишњем обредном календару („Годишњи народни обредни календар као текст“, 61–68) који ауторка посматра као било који други фолклорни текст вербалне или невербалне природе, настао у дијалошком процесу човека и природе. Годишњи обичајни циклус даје структуру народном календару, а ауторка наглашава да се управо његовим посредством врши и семиотизација времена.

Обредима ауторка прилази као компактним целинама. Приликом тумачења она јасно издваја разнородне али комплементарне поруке које доносе плес, маске, просторно-временске одреднице, а опет – све што произилази из тако динамичног односа сакупља као сазнања која указују на сродан обредни метатекст.

Материјалне предмете, као што су маске јелена, слике јелена на надгробним споменицима и сличне објекте који нису укључени у текст, а упућују на ритуални контекст, ауторка прецизно издваја и истиче да они, по правилу, задржавају одређен степен самосталности у односу на текст.

Примарни предмет анализе су обредне песме које живе у варијантама и преносе се усменим путем, а вуку корене из обредног метатекста – религијско-митолошког садржаја на коме почива обред. Сложеност жанра обредних песама осликава се у богатој метафорици, преплету естетске и практичне функције и изразу. Ауторка обредне лирске песме посматра као слојевите семиотичке структуре које, у зависности од спајања с различитим контекстима, испољавају неисцрпан смисаони потенцијал својих симбола. У сусрету с конкретним записима песама, како сматра ауторка, истраживачи се суочавају с „текстовима-чињеницама“, чији су им претходни облици непозна-

ти. Ови 'текстови-чињенице' су производ дугог постојања текста у варијантама. Анализа различитих варијаната исте песме омогућава да се донекле реконструишу различити елементи структуре. Ауторка наилази на вишеслојна прекодирања, тј. стварања „нових језика“ који су настали културолошким сусретима. Област семиотичке динамике, у коју се ауторка упутила, доводи је до термина 'превођење', који Лотман означава као креативни процес трансформације полазног текста, током кога се проширује опсег могућег смисла.

Ауторка оправдано истиче коледарске песме и обичаје као посебно илустративне за утврђивање значаја који је јелен имао у митско-религијским идејама српског народа. После увида у коледарске обичаје („Коледарске поворке“, 69–88), ауторка развија средишње поглавље своје књиге, „Јелен и кошута у коледарској поезији“ (89–214), које се састоји из пет потпоглавља и представља мотиве јелена и кошуте у различитим структурама: 1. „Свети Петар на јелену златорогу“, 2. „Јелено – волови“, 3. „У двору вам, коледо, јелен игра, коледо“, 4. „У срећу му чудно звере, чудно звере, биљобере!“, 5. „Јелен преплива мутну Мораву“. Јелен се налази у мотивима који су у основи онтолошки – идеја плодности и смрти, а ауторка истиче и грађу у којој се овај мотив повезује са идејом културног јунака (космички орач, космичка преља, космички ковач/златар), те са идејама брака и обреда прелаза. Налазимо мотив јелена и у обредно-религијским структурама везаним за идеју саможртвовања божанства ради добробити људске заједнице. Прегледно, у константној комуникацији с претходним изучаваоцима, ауторка покушава да на конкретним примерима докаже да је јелен у семиотичком систему српске заједнице био семиотизован као важна тотемска фигура. Указује се на висок степен секундарне семиотизације и осветљава се евентуални процес формирања структура на које се наилази током анализе песама. При томе се митолошки лик хитропреље/везиље издваја као најкомплекснија митска фигура.

Ослањајући се на Лотмана, Ђорђина Трубарац Матић семиотичким приступом поставља јелена као „кондензатора“ различитих принципа знаковности и долази до нових увида у митско-религијске садржаје које крију обредне радње. У проучавању народне лирике, уз семиотички, и компаративни метод испоставио се као веома продуктиван за анализу варијаната песама и разматрање њихове променљивости, као и за дефинисање слојева различите старости и постојање обредне подлоге. Примена семиотичког приступа и Лотмановог учења о семиосфери на српску грађу, како ауторка назначује, представља својеврстан експеримент. Стиче се утисак да је овај теоријски оквир послужио као подесан алат, а његовој обухватности допринело је и укључивање разних компаративних, етнолошких, ет-

нолингвистичких и других сагледавања, чиме је ауторка започела откључавање умноженог опсега потенцијалног смисла текстова пред којима се наша. Књига доноси закључак да су мотиви на које наилазимо у песмама (жртвовање јелена, космички ковач/златар, космичка преља, кошута са златним роговима) несумњиво веома стари и враћа у свест значај који је мотив јелена, у својим разноликим облицима, имао у религијским представама српског народа. Ова књига доноси мноштво занимљивих и подстицајних анализа обредне лирике које разлиставају сложене димензије симболике јелена. Ђорђина Труба-рац Матић је овом књигом допринела интерпретацијама значења српске обредне лирике, и уједно отворила путеве даљег изучавања теме, посебно нагласивши питање порекла мотива виле која јаше на јелену, што ће бити задатак за будуће студије.

МА Марко Ђорђевић

докторанд на Филолошком факултету у Београду

Е-пошта: marko.j.djordjevic@gmail.com

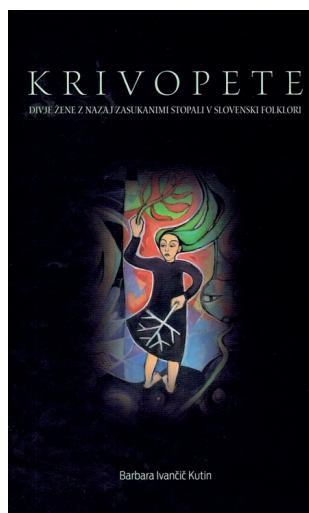
Примљено: 15. 6. 2020.

Прихваћено: 29. 6. 2020.

Приказ

Krivopete: tradicija i transformacija

Barbara Ivančič Kutin. *Krivopete: divje žene z nazaj zasukanimi stopali v slovenski folklori*. Studia Mythologica Slavica. Supplementa 13. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 174 str.

Nova knjiga Barbare Ivančič Kutin *Krivopete: divje žene z nazaj zasukanimi stopali v slovenski folklori*, koja se pojavila 2018. kao trinaesta publikacija renomirane edicije *Studia Mythologica Slavica. Supplementa*, rezultat je nastavka zanimanja autorke za fenomene usmene proze. Dok je u prethodnoj monografiji *Živa pripoved v zapisu: kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice* (Ljubljana, 2011) autorka primarno bila zainteresovana za analizu žive reči, pripovednog događaja, mogućnosti i implikacija njegovog transponovanja i fiksiranja u pisano formu, ovoga se puta okreće strukturnim i tematsko-motivskim analizama usmenih naracija ostajući, međutim, dosledna širokom kontekstualnom pristupu. Monografija je posvećena pred-

stavljanju mitskih bića – *krivopeta*. Karakteristike ovih ženskih demona i naracije o njima sagledavaju se iz različitih disciplinarnih vizura: folklorističke, perspektive bliske etnolingvističkoj, teorijskih pristupa proučavanju savremene popularne kulture. Interdisciplinarnost je mogućim učinilo bogatstvo korpusa na kom se studija temelji, a koji čine publikovana i arhivska građa prikupljena od kraja 19. i tokom 20. i 21. veka, kao i autorkini terenski zapisi nastali od 2014. do 2017. U građu se uključuju i brojne likovne predstave, a (verbalni) terenski materijal dopunjen je obiljem fotografija.

Pouzdanu osnovu za istraživanje autorka nalazi u postojećoj literaturi o krivopetama, čije zaključke izlaže i rezimira u poglavlju *Značilnosti krivopet in paralele s srodnim bajčinimi bitji*. Preciziranje areala za koji su verovanja i predanja o krivopetama karakteristična praćeno je ukazivanjem na demografske i sociokulturne karakteristike. Reč je o relativno uzanoj geokulturnoj zoni koja obuhvata severni deo Slovenije te slovenačko-italijansko pograničje. Dominantno obeležje ovih demonskih bića – telesni deformitet (naopak okrenuta stopala), čini mogućim uspostavljanje paralela

sa srodnim demonološkim entitetima iz slovenskih okvira (vile, rusalke i sl.), kao i opažanje tipoloških sličnosti sa bićima iz mitoloških sistema različitih evropskih i svetskih kultura.

Treće poglavlje (*Kronološki pregled zapisov o krivopetah*) posvećeno je opisu izvora – od zapisa u kojima se (fragmentarno ili celovitije) registruju elementi verovanja (počev od prvog pomena u spisima botaničara Karela Zoisa s kraja 18. veka, zapisa katoličkog sveštenika i kulturnog poslanika Ivana Trinka iz devete decenije 19. veka i dr.), do širih korpusa nastalih sistematičnim sakupljačkim radom u Sloveniji i među slovenačkim življem u Italiji. Analiza izvora kritički je orijentisana, razmatraju se konsekvence konteksta zapisivanja (kada su podaci o tome raspoloživi) i metodologija obrade i prezentacije građe.

Poglavlja *Vsebinsko-motivne značilnosti gradiva o krivopetah*, *Prostori krivopet*, i *Raznolikost poimenovanj bitij z nazaj zasukanimi stopali* predstavljaju centralni segment ove monografije, budući da su okrenuta sistematičnoj, detaljnoj i preciznoj analizi svih elemenata kompleksa verovanja vezanih za krivopete. Razmatraju se predstave o njihovom fizičkom izgledu (osim anomalija stopala kao dominantne zajedničke karakteristike, potvrđene su i predstave o specifičnoj odeći, kosi), naročitim sposobnostima (letenje, poznavanje magije bilja), osobinama (mudrost), odnosu prema ljudima (koji se kreće od surovog, preko plahovitog do dobronamernog). U tom smislu i ova demonska bića, relativno očekivano, pokazuju se kao ambivalentna, pri čemu se registruju i mikrolokalne karakteristike, pa i specifičnosti svedene na potvrde u pojedinačnim zapisima. Široki raspon motiva pokazuje se kroz tematsku sistematizaciju razvijenijih ili sasvim fragmentarnih demonoloških predanja. Relativno su široko zastupljeni i dobro potvrđeni sižeji koji tematizuju okrutnost krivopeta (odvođenje i iskorišćavanje ljudi, hranjenje ljudskim mesom), a potom oni u kojima krivopeta podučava čoveka različitim veštinama (pravljenju sira, masla, predenju, oranju, setvi i sl.), dobrovoljno ili, budući zarobljena, u zamenu za sopstvenu slobodu. Stabilni su i motivi: ženidba krivopetom, krivopeta kao posednica blaga i dobara (zlato, stoka), krivopeta prelja. U postojećim zapisima nešto su ređi motivi vezani za isceliteljske sposobnosti i delovanja ovih demonskih bića, traženje usluge od čoveka ili kažnjavanja neverujućih.

Analiza nominacija registruje ukupno 22 naziva. Dominiraju oni koji su zasnovani na leksičkom spoju *kriv-* i *-pet* (npr. *krivopeta*, *kriva peta*, *krivopetnica*), ali su potvrđeni i posve drugačiji – *bradovika*, *dujipetka*, *divja žena*, *divja baba* i sl.

Prostor za koji se krivopete vezuju, u kom žive ili su u njemu aktivne, očekivano formiraju mesta koja pripadaju svetu divljeg, nekultivisanog, potencijalno opasnog: jame, rupe, izvori, potoci. U naracijama se neretko prostor konkretizuje kroz mikrotoponime, a funkciju ovakve strategije autorka

interpretira višestruko. Reč je, sa jedne strane, o poznatom mehanizmu koji se uključuje u sloj retorike verodostojnosti predanja kao jedne od ključnih osobina žanra. Dodatno, to je i jedan od načina inkorporiranja tradicijske kulture u formiranje geografskog i kulturnog pejzaža konkretnog područja.

U savremenim okvirima, obeleženim izrazitim dinamizmom kultura, niz istraživanja fokusira se na pitanja funkcije i uloge elemenata tradicije. Tako su, između ostalog, opažene i redukcija i transformacija demonološkog sistema kao sasvim specifičnog segmenta tradicijskih predstava. Redukciju nasleđenih, usmenim kanalima prenošenih znanja o krivopetama potvrdila su i autorkina terenska istraživanja. Nove okolnosti, međutim, nisu označile „smrt“ krivopeta već su ova demonska bića uvela u drugačije okvire, ponudivši im nove odlike i funkcije. Ovim fenomenom autorka se posebno bavi u poglavlju *Krivopete v sodobni kulturi*. Od kraja 20. veka krivopete stižu posebnu popularnost usled objavljivanja predanja i verovanja u nizu štampanih izdanja, nalazeći svoje mesto i na brojnim internet stranama. Krivopete postaju i umetnička inspiracija, stare priče uključuju se u nove oblike komunikacije putem scenskih predstavljanja, savremenih poetskih i prozних ostvarenja, muzike, likovnih interpretacija. Prepoznate kao simbol lokalnog identiteta, krivopete stižu i potencijal za inkorporiranje u okvire kulturnog turizma, edukativne programe i sl. Raznolikost novih funkcija krivopeta odlično je ilustrovana velikim brojem likovnih priloga (fotografije skulptura, slika, suvenira; strip, plakati, reklamni materijali, logotipi).

Drugi deo monografije predstavlja priređenu zbirku raspoloživih zapisa o krivopetama iz pomenutih izvora (ukupno 150 tekstova). Organizovana je ukrštanjem hronološkog principa (vreme beleženja) i geografskih kriterijuma. Građa je kontekstualizovana navođenjem podataka o publikacijama u kojima su primeri objavljeni, pripovedačima i zapisivačima.

Krivopete: tradicija i transformacija Barbare Ivančić Kutin uzorna je monografija, tematski i teorijsko-metodološki konzistentna, u kojoj se autorski glas uključuje u dijalog sa istraživanjima različitih i raznorodnih domena savremene folkloristike i antropologije folkloru. Reč je, najpre, o dobro organizovanoj sintezi, nezaobilaznoj u budućim proučavanjima demonologije. Potom, reč je o studiji koja folklorne fenomene posmatra kao dinamične, uključujući i razmatranje konsekvenci takvog dinamizma. Stoga se, konačno (posebno u završnom poglavlju), ova knjiga nudi i kao važan prilog teorijskim razmatranjima odnosa tradicije i inovacije, relacija folkloru i folklorizma u savremenim okvirima koje bitno obeležava i činjenica da nasleđe, osim kulturnog, prerasta i u važan ekonomski resurs.

dr Smiljana Đorđević Belić
Institut za književnost i umetnost, Beograd
E-pošta: smiljana78@yahoo.com

Primljeno: 31. 5. 2020.
Prihvaćeno: 15. 6. 2020.

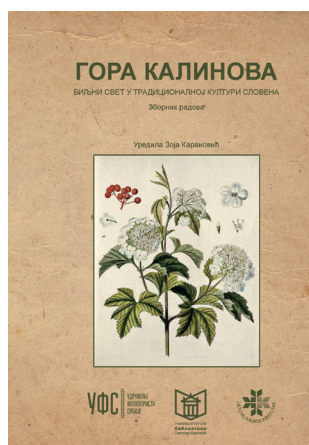

Приказ

Фолклор о биљу и биље у фолклору

Гора калинова (биљни свет у традиционалној култури Словена). Ур. Зоја Карановић. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Виљнус: Институт литванског језика, 2019, 416 стр.

Зборник радова *Гора калинова (биљни свет у традиционалној култури Словена)* представља пету књигу тематског низа о значењу и улози биља у традиционалној култури Срба и других словенских народа, коју уређује Зоја Карановић, а издавачи су Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ и Институт литванског језика из Виљнуса. Надовезујући се на четири тематски и насловом блиска зборника који јој претходе, *Гора калинова* своја усмерења шири ка тражењу одговора о позицији и симболици биља у традицијској култури словенских на-

рода. Окупљени су чланци еминентних стручњака из Србије, Русије, САД, Украјине, Белорусије, Бугарске и Литваније. Различити аспекти фолклора о биљу и симболика биља у фолклору, транспозиције усмених традицијских знања о биљкама у делима писане књижевности разматрају се у овом зборнику с најразноврснијих методолошких полазишта и у оквиру различитих научних области (превасходно фолклористике, антропологије, етнологије, науке о књижевности и лингвистике).

Улога, функције и симболика биља у појединим фолклорним жанровима испитују се у неколико студија. Ана Вукмановић разматра биљне атрибуције горе у лирским народним песмама у вези с представама традицијског модела света (*Кроз зелену гору ружмарина: пролазак кроз биљну гору*). Ауторка показује да гора као гранични простор, који за човека представља потенцијално опасни локус и подразумева могућност успостављања додира с оностраним, може бити ближе одређена биљним епитетима, а њена семантика дифе-

ренцира се у зависности од врсте епитета. Испитивање функција и значења биљног света у лирским песмама наставља се у раду Зоје Карановић: *Тамо дољен у цардине ја посејам боб и диње (уводни стихови и свет флоре у лирским песмама Вукове збирке)*. Полазећи од идеје да се усмена поезија устројава на „матрици утврђених и наслеђених средстава изражавања“, ауторка испитује улогу и функцију биља у лирским народним песмама. Посебна пажња посвећена је односу који се успоставља на релацији човек – свет флоре, те начину на који биљке одређују човеково окружење и утичу на визуру кроз коју човек посматра свет. У раду је на корпусу од 2188 песама уочена важна улога вегетативног кода у српској усменој лирској поезији, размотрени су формулативни изрази и њихова варијантност, која чини динамичну структуру лирске песме. Рад Снежане Самарџије *Глогов колац и тиква без корена. Биљни свет у Вуковој збирци пословица* показује да је биље заступљено и у кратким говорним облицима какви су пословице, и да њихов значењски потенцијал може бити врло широк и сложен. Ауторка на примерима *Српских народних пословица* Вука Караџића показује да пословични изрази не задржавају саме вегетативне појмове, него се они употребљавају у пренесеном значењу како би се указало на особине и делања људи, свакодневне међуљудске односе и специфичне друштвене појаве.

Истраживачки фокус се у појединим студијама помера са фолклорних жанрова на шири обредни и ритуални комплекс традицијске културе. Значај и симболика биља у свадбеним обичајима и обредима Пољака представљени су у раду Софије Ходорович Кнаб: *The Forgotten Plants and Herbs in the Marriage Customs of Poland*. Разматрају се пољски свадбени обичаји и обреди, праћени лирским песмама у којима свет флоре открива магијску улогу биља у различитим етапама обреда. Биље најављује престанак девојаштва, користи се непосредно и током самих свечаности ради заштите младенаца и осигуравања срећног брака и потомства. Традиционалне дечје игре Украјинаца и улогу вегетативног кода у њима анализира Наталија Аксјонова (*Вегетативний код в традиционних играх украинцев*). Ауторка дечје игре посматра са становишта обреда прелаза, открива митске матрице мишљења у њиховој основи, а нарочиту пажњу поклања биљу које се у тим играма неретко јавља као један од делатних ликова. У структури игара уочава се један од основних принципа архаичног мишљења, смрт : рађање, с којим се доводе у везу вегетативни циклуси биља и начини њиховог представљања у играма. Семантички потенцијал различитих народних украјинских назива за ружу полазиште је с којег Татјана Шевчук разматра улогу руже и представе о њој у украјинском обредном фолклору (*Рожа (ружа, роза) в украинском обрядовом фольклоре*). Ауторка

нарочиту пажњу поклања мотивима сејања и брања руже у обредним жанровима, те вези руже са семантичким пољима: крв, ватра и лепота. У вези са симболичким потенцијалом руже у украјинском фолклору разматрају се и украјинска народна веровања о рођењу Богородице из руже.

Испитивање симболике појединачних биљака у системима традицијске културе и/или националним етноботаникама наставља се у низу других чланака. Полазећи од народних веровања о дувану, предочавајући становишта о позитивним али и погубним особеностима дувана, Мирјана Стефановић анализира амбивалентну позицију коју ова биљка заузима у усменој традицијској култури Срба (*Веровања о дувану и беседа Вићентија Ракића о штетности дувана*). Други сегмент рада посвећен је беседи Вићентија Ракића, која је донета у целости, а у којој се писац обрачунава са заговорницима конзумирања дувана, истичући његове штетне ефекте за дух и тело. Јарина Ставицкаја у студији *Сон-трава у украјинској етноботаници* даје дијахронијски преглед изучавања улоге велике сасе (укр. Сон-трава) у украјинској фолклористици, разматра употребу ове биљке у народној магији и пролећним обредима, а традицијска знања о њој доводи у везу са семантичким и симболичким потенцијалом имена ове биљке. Различити значењски и симболички аспекти бора у традицијској слици света Белоруса свестрано се испитују у студији Ине Швед (*Сосна в традиционной картине мира Белорусов*). Полазећи првенствено са семиотичког и компаративног становишта, ауторка прати значај који се бору придаје у ритуално-обредном контексту и свакодневном животу човека традицијске културе. Анализирају се и представе бора у фолклорним жанровима и њихов симболички потенцијал. Допринос белоруској етноботаници је и студија Татјане Володине (*Из истории этноботаники в Беларуси*). Полазећи од првих травника и лекаруша у којима се срећу систематизована народна знања о биљу, ауторка даје дијахронијски поглед на развој етноботанике у белоруској фолклористици и етнологији. У раду се промишља и о могућим кретањима ове дисциплине у савременој белоруској науци, о њеним методима, а нарочита пажња се поклања народној медицини и етнофармацији. Ауторка упућује на компаративно читање етнографске грађе и савремене праксе како би се учили континуитет и варирање традиције.

Значај и представе о појединим биљкама у народној медицини испитују се у анализи текстова о њима у средњовековним лекарушама и руским травницима. Рад Радивоја Радића *Ружа као лек (из византијског медицинског трактата)* предочава различите употребе руже у медицинским и козметичким препаратима и лековима. Представљени су рецепти из византијског медицинског трактата,

насталог највероватније у периоду од средине 11. до друге половине 14. века, у којима је ружа један од главних састојака. Грађа показује изразито богат фонд рецепата, указујући на значајну улогу руже у терапији различитих болести, али и на њену присутност како на симболичком плану тако и у свакодневном животу средњовековног човека. У студији Александре Иполитове (*Плакун в русских рукописных травниках XVII – начала XX в.*) систематично се анализира грађа о биљци поточњак (рус. *плакун*) у руским рукописним травницима. Ауторка из анализираног корпуса (66 текстова у 61 травнику) издваја 6 варијаната текстова о поточњаку и неколико контаминација, чијим поређењем даје увид у генезу текстова. У раду се прегледно дају структурне одлике текстова, наводе се најзначајнији делови рукописа, указује се на традиционалне представе о овој биљци (њен изглед, локус, функције, фолклорни наративи), а промишља се и о томе које се све биљке крију иза фитонима „плакун“.

Транспозиција фолклорних представа и знања о биљу у делима писане књижевности различитих епоха анализира се у низу студија. Погледи на хмељ и дуван у позној књижевности старовераца (XVII–XX века) разматрају се у студији Марине Бабалик (*Растения хмель и табак в поздних старообрядческих сочинениях*). Ауторка прати три групе текстова: оне настале у оквиру фолклорно-апокрифне традиције, научне и сатиричне текстове. Највише пажње поклоњено је првој групи. Даје се њихов тематско-сижејни преглед и разматрају се у вези с библијским и есхатолошким мотивима – хмељ и дуван означавају се као проклете биљке. У научним текстовима указује се и на позитивна дејства овог биља, док се у сатиричним даје комични отклон према првој и другој групи текстова. Ауторка указује на амбивалентан статус хмеља и дувана у култури старовераца, при чему је ипак доминантна морализаторска парадигма у записима о овом биљу. *Симболика биља у дубровачким цингарескама* Тање Ракић открива различите видове номенклатуре и симболике биља у цингарескама. Ауторка диференцира коришћене фитониме у неколико категорија у зависности од функције и начина њиховог именовања. Представљена је флорална иконографија цингарески, уз разоткривање симболичког потенцијала биља уврштеног у каталоге казивачица.

Однос традицијских знања и представа о биљу и ауторске имагинације у *Ловчевим записима* Ивана Тургеева испитује се у студији Кларе Шарафадине (*Стратегии использования этноботанических ресурсов в Записках охотника И. С. Тургенева*). Указује се на разноликост биљног света приказаног у Тургеевљевом делу, анализирају се вегетативна симболика и њен удео у карактеризацији ликова. Издвајају се фитоними и расправља се о томе колико су Тургееву

била позната народна знања о биљу, као и о начинима на које те фолклорне представе уткива у приповест. Стваралаштво још једног руског писца (са фокусом на вегетативни код), Сергеја Јесењина, анализира Валериј Доманскиј (*Семантика дендронимов в лирике Сергея Есенина*). Аутор разматра улогу и симболику дрвећа у поетском свету Јесењина: указује на архетипске представе садржане у пишчевом односу према дрвећу, проналази везе са старословенском митологијом, испитује различите функције дрвећа у Јесењиновој лирици: дрво као храм, као *axis mundi*, персонификовано дрво, и открива његову богату симболику.

Симболика биља и њена фолклорна исходишта разматрају се и у домену других уметничких система. Вегетативну, нарочито флоралну орнаментуку украјинских икона 16. и 17. века, свестрано анализира Љубов Бурковскаја у студији *Роль растительных мотивов в символической и стилистической системе украинской иконописи XVI-XVII вв.* Ауторка испитује симболику вегетативних мотива, разматра начине стилизовања, открива идеолошке, естетске и уметничке принципе одређених поступака. Дијахронијски сагледавајући мене појединих мотива и представа, она трага за изворима имагинације, не губећи из вида ни хришћански ни народни, традицијски поглед на свет. Разматрање је усмерено на вегетативну стилизацију фона икона и нимба светитеља, у којима се уочавају неке од специфичности украјинског иконописа.

Улогу и значај биља у сфери човековог психолошког и емотивног живота тумачи Петер Петров у чланку: *People–Plants Entanglements in Bulgarian Home Gardens*. Утемељен на теренском истраживању бугарског фолклора, рад испитује низ сведочанстава која показују емоционалну повезаност људи са одређеним биљкама. Оне по правилу евоцирају сећања на детињство, завичај из којег су испитаници емигрирали или блиске особе које више нису у животу или су просторно удаљене.

Гора калинова окупља и чланке из домена лингвистике, у којима се испитују улоге фитонима у језику. Гордана Штасни у раду *Лексички спојеви с компонентом 'јабука'* истражује типове различитих синтаксичких структура у којима се појављује лексема „јабука“. Асоцијативна и семантичка поља ове лексеме испитују се на знатном броју примера у различитим лексичким спојевима, поредбеним конструкцијама и фразеолошким реченичним изразима. Упоредно-историјским методом Сергеј Темчин трага за етимолошким везама балто-словенске језичке групе у студији *Лит. Ziedas, литш. Zieds 'цветок', др.-пруск. Seydis 'стена' и јужнослав. *zidъ 'стена': о флористических истоках балто-славянского строительного термина*. Полазећи од етимолошке блиско-

сти литванског „*ziedas*“ (цвет) и јужнословенског корена *zidъ, аутор настоји да, упркос семантичкој разлици, открије првобитна флорална значења и у словенском корену. Како би откључао у језику запрета-на значења, аутор испитује првенствено развој секундарних значења литванске речи „*ziedas*“, која су у вези са занатима и грађевинским делатностима, потом им придружује и релевантне примере из латонског и старопруског језика. Поређењем семантичког развоја корена у балтичким језицима, успоставља се паралела са предисторијом јужнословенског корена.

Зборник обухвата и три значајна прилога који садрже коментаре и прегледе драгоцене грађе. Мирјана Стефановић доноси примере биљних назива из *Великог српског травника* који се приписује Захарију Орфелину. Ауторкин коментар образлаже значај рукописа за развијање српске ботаничке терминологије и постављање основе за систематско описивање биљних врста. Зборник вредном грађом обогаћују и примери пословица са биљном номенклатуром – Снежана Самарџија износи примере из Вукове збирке *Српских народних пословица*, док Софија Милорадовић издваја преко сто педесет пословица из збирке Драгољуба Златковића, прикупљених у пиротском крају.

Улога, симболика и свет биља у традиционалној култури Срба и других словенских народа размотрени су у двадесет радова еминентних домаћих и иностраних научника. Зборник одликују мултидисциплинарност и успостављање дијалога између аутора, при чему се запажања и сазнања продубљују и узајамно допуњују. Методолошки плурализам зборника, богатство перспектива, разноликост промишљања и приступања постављеној проблематици, помажу да се потпуније и шире одговори на питање о позицији биљног света у култури, језику, уметности и животу словенских народа. *Гора калинова* не исцрпљује тему места и функције биља у традицијској култури, већ представља драгоцен подстицај и релевантно усмерење за даља истраживања, промишљања и радове који би наставили и продубили дијалог о биљном свету и његовој улози.

МА Ана Савић

Институт за књижевност и уметност, Београд
Е-пошта: anagarsija93@hotmail.com

МА Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд
Е-пошта: dejan.ikum@gmail.com

Примљено: 16. 5. 2020.

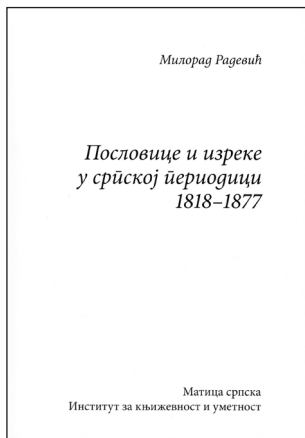
Прихваћено: 1. 6. 2020.

Приказ

Пословичко наслеђе у српској периодици 19. века

Милорад Радевић, Пословице и изреке у српској периодици 1818–1877. Предговор и приређивање Миодраг Матицки. Библиотека усмене књижевности 19. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2018, 139 стр.

Изврстан познавалац нововековне историје српског народа и неуморан истраживач архивске грађе, Милорад Радевић (1935–2011), током свог дугогодишњег рада велику пажњу поклањао је усменој традицији, пре свега устаничким изворима, песмама и прози, као и пословицама и епским народним песмама штампаним у периодици и ретким издањима. У оквиру едиције „Библиотека усмене књижевности“, коју је покренуо 1983. године Миодраг Матицки, Милорад Радевић је дао огроман допринос заокруживању корпуса од преко десет хиљада српских народних пословица, забележених у периоду од 1787. до 1877. године. У поменутој едицији Радевић је приредио, поред осталог, збирке: *Народне умотворине у Шумадинчету и Шумадинки* (1999), *Народне умотворине у Летопису Матице српске* (2003), где су објављене збирке Ђорђа Натошевића и Ђорђа Рајковића, и заједно с Миодрагом Матицким, Мушкатиновићеве *Причте или ти по простому пословице тјемже сентенције или ти рјеченија* (2011). Наставак ових истраживања представља постхумно објављена Радевићева књига *Пословице и изреке у српској периодици 1818–1877*, с приређивањем и предговором Миодрага Матицког, штампана као 19. књига „Библиотеке усмене књижевности“ 2018, у издању Матице српске и Института за књижевност и уметност.

У овој књизи окупљене су српске пословице и изреке из годишњака, зборника, часописа, новина и календара 19. века, па би се могло рећи да она, осим што даје увид у тешко приступачну грађу, и зато недовољно искоришћену у научним истраживањима, уједно исцртава историјат сакупљања пословица. У књизи су штампани записи по-

словица које су у годишњацима, часописима, зборницима и новинама објавили: Стефан Ференчевић 1818. и Севастијан Илић 1820. у *Додатку Србским новинама* (Беч); Јован Балугџић 1844. и 1845. у *Бачкој вили* (Нови Сад); Тодор Влајић 1844. и 1845, Михајло Чокрљан 1845. и Аноним 1845. у *Подунавки* (Београд); Јоаникије Памучина 1847, 1848, 1849, 1850, 1861. и Филип Радичевић 1869. и 1871. у *Србско-далматинском магазину* (Задар); Милан Ђ. Милићевић 1852. у *Србским новинама* (Београд) и 1858. у *Часовима одмора I* (Београд); Ђура Даничић (Гоислав) 1852. у *Световиду* (Темишвар); Аноним 1853. и 1858. у *Седмици* (Нови Сад), 1858. *Србском дневнику* (Нови Сад); Никола Беговић 1863. у *Бисеру* (Загреб); Светозар Мл. Бајић 1876. и Каменко Делић 1876. у *Јавору* (Нови Сад). А у календарима су пословице објавили: Димитрије Давидовић 1833. у *Забавнику* (Београд); Светозар Стојадиновић 1848. у *Календару* (Пешта); Аноним 1851. у календару *Звезда* (Суботица); Аноним 1863. и 1866. у *Годишњаку, великом календару војводства Србије* (Нови Сад); Аноним 1864. у *Крину* (Београд); Јован Мишковић 1872. и Јован Јовановић Змај 1877. и 1878. у *Панчевцу* (Панчево). Најзад, уврштен је и један анонимни извор из средине 19. века.

Књига *Пословице и изреке у српској периодици 1818–1877* снабдевена је прегледним предговором Миодрага Матицког: „Заокружен корпус српских пословица и изрека 18. и 19. века“. У уводном делу Матицки се осврнуо на традицију сакупљања пословица, а затим је ближе осветлио рад неких записивача пословица који су обухваћени Радевићевим издањем. Указао је на континуитет бележења пословица и на чињеницу да је код сакупљача 19. века постојала свест о томе да се надовезују на корпус својих претходника, пре свега Мушкатиновића и Караџића. Тако Јован Балугџић, рецимо, не само што је настојао да објави пословице којих нема у књигама ранијих сакупљача, него је објављивао и варијанте које сведоче управо о њиховом трајању у процесу преношења (нпр. Балугџићев запис: „Иже, иже, ал’ сира ниже“ среће се као пословица и код Вука, као поента изведена из шаљиве приче *Слово иже, али сирца ниже*, а исту причу објавио је претходно Орфелин 1766. у *Славено-србском источне цркве календару*). Матицки истиче и да се чврста повезаност између шаљивих прича и пословица може пратити посебно у записима Милана Ђ. Милићевића и Јоаникија Памучине. Међу записивачима пословица, Матицки издваја портрет игумана манастира Гомирја Севастијана Илића (1795–1863), пријатеља и сарадника Вука Караџића и Лукијана Мушицког. Његова велика рукописна збирка пословица није се сачувала, али Радевић је успео да је делимично реконструише на основу руковети пословица које је ексцерпирео Милан Влајинац и оних које су објављене у *Нови-*

нама *сербским*, а могуће и на основу неких других извора, о чему није оставио податке.

Како је уобичајено у издањима „Библиотеке усмене књижевности“, и књига *Пословице и изреке у српској периодици 1818–1877* снабдевена је детаљним регистрима појмова и земљописних назива, као и речником застарелих и страних речи. На крају се налази „Попис збирки и руковети пословица и изрека у периодици“. Ова значајна књига, зналачки сабрана и приређена, свакако ће бити незаобилазно полазиште у разноврсним истраживањима српских народних пословица и других кратких облика усмене прозе.

проф. др Соња Петровић
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Е-пошта: sonja.petrovic@fil.bg.ac.rs

Примљено: 15. 5. 2020.
Прихваћено: 1. 6. 2020.